

[ג] שם ברוך ה' אלהי ישראל - מן העולם ועד העולם.

יח ע"א

[א] גמ' ולא מאחרין - תא"מ.

אור אליהו

אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך ה' אלהי ישראל זוכר הנשכחות". כך היא הגירסא שלפנינו. אמנם בגליון הש"ס של רבינו הוסיף בצידו תיבת "מ'ה'ו'ה'", והיינו שיש לגרוס: "ברוך ה' אלהי ישראל, מן העולם ועד העולם"³⁹. ונראה הטעם, שכך הוא לשון הפס' בתהלים (קו, מח) ובדברי הימים (א טז, לו) כנ"ל באות הקודם.

[א] בגמ': "ומי אמר רבי יוחנן הכי, והאמר רבי יוחנן הלכה כסתם משנה, ותנן אף על פי שאמרו מקדימין ולא מאחרין, מותרין בהספד ותענית". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'. אמנם בש"ס של רבינו היו תיבות אלו של "ולא מאחרין" מחוקות⁴⁰.

ונראה הטעם, שז"ל הרישא של המשנה הנ"ל

אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל", כך היא הגירסא שלפנינו³⁵, אמנם בש"ס של רבינו תיבה זו של "אלהים" הייתה מחוקה³⁶, וכך צריך לומר: "ברוך ה' אלהי ישראל, מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל". ונראה הטעם, שכך הוא לשון הפס' בתהלים (קו, מח): "ברוך ה' אלהי ישראל, מן העולם ועד העולם, ואמר כל העם אמן הלו יה", וכן הוא בדברי הימים³⁷ (א טז, לו): "ברוך ה' אלהי ישראל, מן העולם ועד העולם, ויאמרו כל העם אמן והלל לה"³⁸.

[ג] שם: "וחזן הכנסת אומר להם, תקעו הכהנים בני אהרן תקעו, וחזור ואומר, מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה

שבברייתא לאחר התיבות "אלהי ישראל" יש גם את הביטוי: "מן העולם ועד העולם", ואכן בפסוקים שהבאנו למעלה (תהלים קו, מח ובדברי הימים א טז, לו) לאחר שכתוב "אלהי ישראל" כתוב גם: "מן העולם ועד העולם", ואילו בפס' הנ"ל (תהלים עב, יח) לאחר התיבות "אלהי ישראל" לא מופיע הביטוי "מן העולם ועד העולם", ובמקום זה כתוב: "עשה נפלאות לבדו" ודו"ק.

39. שר"ת של מהו"ה הוא: מן העולם ועד העולם. והנה ביטוי זה של: "ברוך ה' אלהי ישראל" מופיע עוד ארבע פעמים בעמוד, ובכל המקומות נוסף גם "מן העולם ועד העולם". וכן היא הגירסא בכתב-יד "יד הרב הרצוג".

40. וכן הגיה רבינו גם כן על המשנה במגילה (ה ע"א). וכן גרס במאירי במגילה (שם) וכן הוא

במקום התיבות "חזור ואומר": "אומר להן תקעו בני אהרן, ובשניה הוא אומר מי שענה".

35. וכן הוא ברמב"ם (תעניות ד, טז), בספר השלחן (תענית שער ג), דרשה לר"ה לרמב"ן, רא"ם (דברים לב, ג) ועוד. ועיין הערה 38.

36. והיינו, שהיתה מוקפת בסוגריים עגולות. וכן הוא בתוספתא תענית (א, יא) וכן הוא בכת"י: הספריה הבריטית 400. ו"יד הרב הרצוג". והנה ביטוי זה של "ברוך ה' אלהי ישראל" מופיע בעמ' עוד ארבע פעמים ובכולם הוא מופיע בלא תיבת "אלהים".

37. עיין רש"י וצ"ע.

38. אמנם מצאנו פס' דומה שבו כן מופיעה גם התיבה "אלהים" (תהלים עב, יח): "ברוך ה' אלהים אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו", מכל מקום יש לומר, שהטעם שהגיה רבינו, משום

יח ע"ב

[א] גמ' אמר להו יום טוריינוס גופיה - תז"מ.

אור אליהו

אחיו". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ', אמנם בש"ס של רבינו תיבה זו של "גופיה" היתה מחוקקת⁴².

ונראה הטעם, דבשלמא במה שאמרה הגמ' מיד בסמוך לגבי יום טוריינוס - "ותיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ניקנור, אמר רב אשי השתא איהו גופיה בטלוהו, משום יום ניקנור ניקום ונגזר" - שפיר שייך לומר "גופיה", כיוון ששאלת הגמ' שם היא מפני שיום טוריינוס הוא יום שלפני יום ניקנור, ועל זה אמר רב אשי, כיוון שאת יום טוריינוס עצמו ביטלו, הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיה, לא שייך לגזור עליו מפני שהוא יום שלפני יום ניקנור. אבל כששאלו את רב נחמן על שגזר תענית בתריסר, השאלה היא מפני שהוא עצמו יום טוריינוס, ועל זה מספיק שיאמר: "יום טוריינוס בטולי בטלוהו"⁴³.

שמעיה ואחיה אחיו". וכן משמע שגרס רבינו חננאל בלא תיבת "גופיה" וז"ל: "ושנינן, יום טוריינוס בטולי בטלוהו כו'". ואם כן צ"ע מדוע רבינו לא מחק גם שם.

ובכת"י מינכן 140 לא גרס "גופיה" בשני המקומות, וכך היא הגירסא שם: "לעולם בני ארבסר וקרו בתריסר, ודקא אמרת יום טרינוס הוא, יום טרינוס נמי בטולי בטלוהו כו' כי הא דרב נחמן גזר תעניתא בתריסר אמרו ליה רבנן יום טרינוס הוא, אמר יום טרינוס בטולי בטלוהו" (אלא שגם על גירסא זו יש להעיר שתיבת "נמי" לכאורה מיותרת וצ"ע).

ובספר מחקק ספון כתב לתרץ מדוע רבינו הגיה רק בדברי רב נחמן ולא בתירוצי הגמ' שלפני כן וז"ל: "ונראה שיש לפרש דפשיטא לן כאן, דמלבד ד"ב הוה יום טרינוס הוה גם יום שלפני יום

במגילה (ה ע"א): "באלו אמרו מקדימין ולא מאחרין, אבל זמן עצי כהנים, ותשעה באב, חגיגה והקהל - מאחרין ולא מקדימין". והנה בשלמא ברישא באה המשנה להשמיע את עיקר הדין של זמן קריאת המגילה, לכן הוצרכה המשנה לומר גם את הדין של "מקדימין", היינו שיש פעמים שמקדימים את זמן קריאת המגילה, וגם את הדין של "ולא מאחרין", שהוא דין בפני עצמו, שאין לאחר את זמן קריאת המגילה⁴¹. אבל בסיפא, שבאה המשנה רק להשמיע חידוש דין מסוים במה שמקדימין, והיינו שאע"פ שמקדימין מותרין בהספד ובתענית, לא שייך לשנות גם את "ולא מאחרין".

[א] בגמ': "כי הא דרב נחמן גזר תעניתא בתריסר. אמרו ליה רבנן, יום טוריינוס הוא. אמר להו, יום טוריינוס גופיה בטולי בטלוהו, הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיה

במגיד משנה (מגילה ב, יג), וכן קצת משמע מרש"י (כאן) שפירש תיבת "מקדימין" וכן את "מותרין בהספד ובתענית", ואילו את "ולא מאחרין" לא פירש כלום, וצ"ע.

41. וכדי לפינן מקרא ד"ולא יעבור" (מגילה ב ע"א).
42. וכן הוא במלחמת ה' (מגילה ד ע"א): "וכן פי' מה שאמרו במסכת תענית יום טרינוס בטולי בטלי". והביא דבריו בר"ן על הרי"ף (כאן ז ע"א). וכן ציין בדקדוקי סופרים (אות ר) שכן ליתא בכת"י ב'. ועיין הערה הבאה.

43. אלא שלפי זה לכאורה היה צריך למחוק תיבת "גופיה" גם במה שאמרה הגמ' לפני כן בסמוך: "אלא לאו, דקא קרו ליה בחדסר וקתני מותר בהספד ובתענית. לא, בני ארבעה עשר וקא קרו ליה בתריסר. ודקאמרת יום טרינוס הוא, יום טרינוס גופיה בטולי בטלוהו, הואיל ונהרגו בו

יט ע"א

[א] רש"י ד"ה הכי קאמר כו' ליה רביעה - ראשונה.

אור אליהו

קרי ליה רביעה, כך שמעתי". כך היא הגירסא שלפנינו ברש"י. ולכאורה אינו מובן מה שאמר רש"י: "דכולי יורה קרי ליה רביעה", הרי יורה ורביעה שני דברים הם⁴⁵. ובגליון הש"ס של רבינו כתוב, שצריך להוסיף ברש"י תיבת "ראשונה", וכך צריך לומר: "דכולי יורה קרי ליה רביעה ראשונה"⁴⁶.

ולפי זה מובנים דברי רש"י, שהנה ז"ל הגמ': "סדר תעניות האלו האמור ברביעה ראשונה. ורמינהי רביעה ראשונה ושניה לשאול שלישית להתענות. אמר רב יהודה הכי קאמר,

[א] בגמ': "סדר תעניות האלו האמור ברביעה ראשונה, ורמינהי, רביעה ראשונה ושניה לשאול שלישית להתענות. אמר רב יהודה הכי קאמר, סדר תעניות האמור אימתי בזמן שיצאה רביעה ראשונה ושניה ושלישית ולא ירדו גשמים" כו'. ולכאורה קשה על תירוצו של רב יהודה, הרי סוף סוף במשנה כתוב: "רביעה ראשונה"⁴⁴.

ונראה שרש"י הרגיש בקושיא זו, ולכן כתב רש"י ד"ה הכי קאמר: "הכי קאמר כו' - וכגון רביעה ראשונה שניה ושלישית, דכולי יורה

ותיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני נקנור". וכעין זה בר"ן: "ופרכינן עלה ותיפוק לי דהוי יום שלפני נקנור". ואם כן דעת רבינו בזה עדיין צ"ע.

44. וכן הקשה בריטב"א ועיין להלן הערה 46. 45. וכן הקשה בגבורת ארי: "ורש"י פירש, וכגון רביעה ראשונה ושניה ושלישית, דכולה יורה קרי ליה רביעה, ודברי תימה הן, דהא יורה ורביעה ב' דברים הן, ולכולי עלמא שלש רביעה ביורה". 46. וכן הגיה ברש"ש: "ד"ה ה"ק - דכולי יורה קרי ליה רביעה ראשונה כן נראה דצ"ל. ורצה לומר דקרי לה ראשונה נגד מלקוש. וכן לעיל (ו) איתא איזו היא רביעה ראשונה הבכירה כו' בינונית כו' אפילה כו' (עמש"כ שם) ועיין גירסת הרא"ש כאן, ומיושב ממה שגמגם עליו הגבורת ארי" (וכנראה שהרש"ש לא ראה את הגהת רבינו בזה).

הנה ז"ל הגבורת ארי בפירוש דברי הגמ': "אמר ר"י הכי קאמר. נראה לי דהכי פירושא מתני' חסורי מחסרא והכי קתני ורביעה ראשונה ושניה ושלישית קאמר. ואף על גב דלא קאמר חסורי מחסרא והכי קתני, כדרך הגמרא בכל מקום, בעל כרחך האי דמסיק אבל ירדו גשמים ברביעה ראשונה וזרעו ולא צמחו, בחסורי מחסרא אמר לה, דהא לא תנן אלא צמחים ששינו ואילו לא צמחו לא קאמר,

ניקנור, ושפיר ידע הש"ס שיש להקשות עוד שיאסר י"ב משום דהוה יום שלפני יום ניקנור, כיון דסבירא ליה השתא דיום שלפניו אסור לר' יוחנן, ומשום הכי נקט הש"ס שינויא בלשון זה דיום טריינוס גופיה בטולי בטלוהו, לרמז בזה סברת רב אשי בסמוך, וכלומר דמותו מכל וכל, שמותר משום יום טריינוס, וגם אין לאוסרה משום יום שלפני יום ניקנור, דיום טריינוס גופיה בטלוהו וניקום ונגזור משום יום ניקנור. אבל בעובדא דר' נחמן בסמוך אין לפרש כן, דאם רב נחמן רמז כן בלשונו ואמר דיום טריינוס גופיה בטלוהו לא היו מקשים לו ותיפוק ליה דהו"ל יום שלפני ניקנור, דבסתמא הם היו מבינים מלשון ר' נחמן שנתכוין לזה דיום טריינוס גופיה וכו' ולא קשיא מידי, ומשום הכי מחקו הגר"א שם, דשם מיהת מוכח דט"ס היא".

ולכאורה קשה על תירוצו, שמלשון הגמ' משמע שהקושיא: "ותיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ניקנור" היא לא קושיית רבנן לרב נחמן, אלא קושיית הגמ' בסתמא על תירוצו של רב נחמן, ולכן רב אשי, מסדר הגמ', הוא זה שתירץ את הקושיא ולא רב נחמן עצמו. וכן משמע מלשון הרמב"ן שהיא שאלת הגמ' בסתמא: "ואקשינן